

STEFAN DMITRUK

Lublin

e-mail: dmitruk.stefan@gmail.com

Dwie godziny. Wspomnienia mieszkańców Chełmszczyzny i Południowego Podlasia o akcji „Wisła”, Bractwo Młodzieży Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej, Fundacja Dialog Narodów, Lublin – Biała Podlaska 2013, ss. 244

W 2013 r. ukazały się relacje osób, które w 1947 r. wysiedlono z terenów Chełmszczyzny i południowego Podlasia na Warmię i Mazury w ramach akcji „Wisła”. Opracowania wspomnień, wywiadów oraz tekstów publicystycznych, których bohaterami byli uczestnicy wydarzeń z 1947 r., podjęły się osoby związane z Bractwem Młodzieży Prawosławnej (BMP) diecezji lubelsko-chełmskiej i wspierającej go lubelskiej Fundacji Dialog Narodów. Omawiana publikacja to efekt, zrealizowanego przez wymienione organizacje w latach 2012–2013, projektu „Uczymy się tolerancji na błędach historii” współfinansowanego przez Komisję Europejską¹. Działania projektowe wpisały się w obchody 65. rocznicy akcji „Wisła”.

Część opublikowanych w książce materiałów jest wynikiem bezpośredniej rozmowy ze świadkami podczas wyjazdu plenerowego młodzieży z terenów diecezji lubelsko-chełmskiej do trzech prawosławnych parafii w Mrągowie, Ornecie i Lidzbarku Warmińskim między 28 a 30 września 2012 r. Część prac przesłano do lubelskiej siedziby BMP. W efekcie powstał zbiór tekstów uzupełniających stan wiedzy na temat akcji „Wisła”. Należy dodać, że poprzez rozmowy młodzi ludzie pokazali przykład kreatywnego dialogu, porozumienia oraz wymiany informacji między pokoleniami.

Uczestników plenerowego wyjazdu, pod kątem dziennikarskim, przeszkoliła i przygotowała do rozmów z wysiedleńcami Katarzyna Popławska z TVP Białystok. Z kolei Tomasz Żaczek – członek Związku Polskich Artystów Foto-

¹ Więcej o projekcie zob.: www.bmplublin.pl/index.php?id=aktualnosci&sub=w_dzialaniu, [dostęp: 29.11.2014].

grafików (Okręg Warszawski) i Fotoklubu Podlaskiego, zawodowo zajmujący się fotografią zapoznał młodzież z tajnikami sztuki zdjęciowej². Szkolenie to przyniosło owoc w postaci zorganizowanej w grudniu 2012 r. w Lublinie i Chełmie wystawy 44 fotografii ukazujących życie ludności prawosławnej przed wysiedleniem w 1947 r., na Ziemiach Odzyskanych oraz po powrocie do rodzinnych domostw³. Warto nadmienić, że ciekawy materiał zdjęciowy znalazł się w prezentowanej publikacji. Należy do niego zaliczyć m. in. fotografie: społeczności ukraińskiej z czasów okupacji niemieckiej, domów i ich nowych właścicieli na miejscu przesiedleń, obrazujące życie prawosławnych z Ziem Odzyskanych po 1947 r., zaświadczenia przesiedleńcze oraz fragmenty pamiętnika Michała Chalimoniuka (1902–1981)⁴.

Główny cel opracowania określili sami redaktorzy zbioru: „Oddajemy w ręce czytelników po raz pierwszy w formie książkowej zbiór wspomnień o wysiedleniach ludności prawosławnej z terenów obecnej diecezji lubelsko-chełmskiej. Prezentowane na kartach tej publikacji materiały są zróżnicowane pod względem formy oraz okoliczności powstania. Zbiór tworzą teksty różnych autorów, ale też starszych osób, które same spisały swoje wspomnienia dotyczące wydarzeń z 1947 r. i refleksje na ten temat. Większość tekstów powstała na podstawie rozmów z ofiarami akcji «Wisła», ale pojawiły się też wspomnienia o nieżyjących dziadkach”⁵. W celu zrozumienia kontekstu historycznego prezentowanych w książce wydarzeń opublikowano tekst naukowy pt. *Akcja „Wisła” i jej znaczenie dla losów Kościoła prawosławnego i społeczności ukraińskiej na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu*⁶. Jego autorem jest pracownik Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – Grzegorz Kuprianowicz.

Wydrukowane 43 teksty podzielono na wspomnienia osób obecnie mieszkających lub wypędzonych z okolic miejscowości: Jabłeczna, Biała Podlaska, Kobylany, Zahorów, Zabłocie, Kodeń, Międzyzylę, Chełm, Hrubieszów oraz Tarnogród. Dzięki temu zabiegowi czytelnik może zorientować się skąd byli wywiezieni uczestnicy akcji „Wisła”. Analiza tekstów umożliwia odtworzenie miejsc wywozek. Ułatwieniem zrozumienia geografii akcji deportacyjnej w 1947 r. byłoby zamieszczenie w recenzowanej książce mapy z naniesionymi miejscami wywozki oraz

² Tamże.

³ Tamże.

⁴ *Dwie godziny. Wspomnienia mieszkańców Chełmszczyzny i Południowego Podlasia o akcji „Wisła”*, Lublin – Biała Podlaska 2013, s. 52, 67, 85, 134, 141, 155, 171, 239.

⁵ Tamże, s. 12.

⁶ Tamże, s. 15 – 21.

miejscami docelowymi transportów kolejowych z przesiedleńcami. Pod kątem językowym relacje opublikowano po polsku oraz ukraińsku⁷. Poszczególne skróty oraz terminy cerkiewne stosowane w wypowiedziach rozwinięto w przypisach. Zabieg ten może budzić pewne merytoryczne zastrzeżenie. Część skrótów powtarza się, w związku z czym należałoby rozważyć zamieszczenie na końcu lub początku publikacji „Wykazu skrótów”, który ułatwiłby percepcję tekstów. Podobną uwagę należy zgłosić względem przypisów związanych z powtarzającymi się nazwami miejscowości użytymi przez świadków. Rozwiązaniem byłby wykaz miejscowości z ich krótkim opisem geograficznym. Mankamentem książki jest brak indeksów: geograficznego i osobowego. W opracowaniach tego typu dużym ułatwieniem dla odbiorcy są wspomniane pomoce.

Pod kątem źródłowym *Dwie godziny...* to uzupełnienie materiałów zredagowanych przez Eugeniusza Misiłę w 2012 r.⁸ Książka komponuje się z monografiami Romana Drozda, Jana Pisulińskiego, Igora Hałagidy i Romana Kabaczija poświęconymi wysiedleniom ludności ukraińskiej na zachód i północ Polski w 1947 r. oraz na południe Ukrainy w latach 1944–1947⁹. Jednocześnie wzbogaca badania Stefana Dudry i Piotra Gerenta. Prace dwóch ostatnich badaczy dotyczyły powstania i funkcjonowania struktur Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na Ziemiach Odzyskanych po 1945 r.¹⁰

Opracowanie wydane przez BMP wpisuje się w nurt źródeł, które można określić jako „wspomnienia odchodzącego prawosławnego pokolenia”. Pod tym pojęciem rozumiem relacje starszych osób – świadków różnych wydarzeń historycznych związanych z Cerkwią Prawosławną w Polsce. Te cenne źródła spisywane były przez zawodowych historyków, dziennikarzy bądź amatorów w ostatnich chwilach życia naocznych świadków. Do tej kategorii należy zaliczyć m.in. wspomnienia: bieżących z terenów obecnego województwa podlaskiego opracowane przez Witalisa Łubę, relacje na temat wypowiedzi dotyczące tego

⁷ Ewentualne wypowiedzi w języku ukraińskim w polskojęzycznym tekście zostały przetłumaczone w formie przypisów na język polski, co jest zaletą opracowania.

⁸ *Akcja „Wisła”. Dokumenty i materiały*, wstęp, wybór i oprac. E. Misło, Warszawa 2012.

⁹ R. Drozd, *Droga na zachód: osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997; S. Dudra, I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947–1957*, Warszawa 2002; R. Kabaczij, *Wygnani na stępy: przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski na południe Ukrainy w latach 1944–1946*, Warszawa 2012; J. Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USSR w latach 1944–1947*, Rzeszów 2009.

¹⁰ S. Dudra, *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004; tegoż, *Cerkiew w diasporze. Z dziejów prawosławnej diecezji wrocławsko-szczyceńskiej*, Poznań 2009; P. Gerent, *Prawosławie na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*, Toruń 2007.

samego wydarzenia zredagowane przez Anetę Prymakę-Oniszcz, a także świadków burzenia cerkwi w 1938 r. w redakcji G. Kuprianowicza¹¹. Cennym uzupełnieniem omawianej książki jest materiał dźwiękowy z nagraniami uczestników akcji „Wisła” zebrany przez Marcina Superczyńskiego¹².

Zaletą *Dwóch godzin...* są uzupełnienia stanu wiedzy na temat bieżństwa dotyczące mieszkańców Chełmszczyzny i Południowego Podlasia¹³. Z całą pewnością do odkrycia naukowego należy zaliczyć niepublikowany do chwili obecnej dziennik M. Chalimoniuka¹⁴. Według jego prawnuczki – Aleksandry Wilk – wspomnienia mieszkańca Sycyny z różnych okresów – zaczynając od bieżństwa, a kończąc na 1980 r.¹⁵ Pełna publikacja odnalezionej przez A. Wilk źródła w sposób znaczący mogłaby poszerzyć wiedzę dotyczącą realiów funkcjonowania prawosławnych mieszkańców rejonu Biała Podlaska na przestrzeni XX w. oraz umożliwiłaby przeprowadzenie analizy powyższego zagadnienia oparte na źródle memuarystycznym. Warto zaznaczyć, że w historiografii polskiej nie publikowano memuarów związanych z prawosławną ludnością chłopską z terenów byłej diecezji chełmsko-warszawskiej¹⁶. Ich analiza umożliwiłaby, prawdopodobnie, zgłębienie zagadnienia związanego z przemianami narodowościowymi na południowym Podlasiu w ciągu XX w.

¹¹ *Bieżanstwa*, red. W. Łuba, Białostok 2000; Wspomnienia opublikowane na portalu bieżenstwo.pl [red. A. Prymaka-Oniszcz; dostęp: 29.11.2014]: A. Prymaka-Oniszcz, *Zanim zaczęłam szukać...*; I. Zinkiewicz, *Historia Iwony Zinkiewicz*; A. Szarańca, *Kasztan, czyli święta prawda...*; Wspomnienia opublikowane na portalu cerkiew1938.pl [red. G. Kuprianowicz; dostęp: 17.12.2014]: J. Korowicki, *Niszczenie cerkwi w 1938 r.; Burzenie cerkwi w Łaskowie w 1938 r. – wspomnienia Jewhena Spilnyka; Zachowałem taką kliszę – prof. Tadeusz Chrzanowski*; A. Szmigiel-Kalisz, *Z czołgiem na cerkiew; Fragmenty wspomnień Michała Karłowicza, kierownika szkoły w Kryłowie w latach 1925–1943; Hrabia Eustachy Świeżawski – ani guzika; Wspomnienia Korneliusza Tymoszuka i Anny Boltryk*.

¹² *Śniatyczne we wspomnieniach Eugenii Mazurek; Wspomnienia z akcji „Wisła” we wsi Zahajki; Akcja „Wisła” we wspomnieniach pielgrzymów* [wszystkie nagrania na portalu <http://orthodox.fm>, red. M. Superczyński, [dostęp: 23.12.2014].

¹³ *Dwie godziny...*, s. 25, 81, 157, 173, 242.

¹⁴ Tamże, s. 81.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Ze znanych wspomnień z terenów diecezji chełmsko-warszawskiej w XIX i XX w. należy wymienić m. in.: Leontij (Lebiedinskij), *Moi zamietki i wspomnianija*, „Bogoslowski wiestnik” 1914, t. I, nr 3, s. 538–560; Atanazy (Martos; abp), *Na niwie Chrystusowej (fragmenty wspomnień)*, oprac. S. Dmitruk, [w:] <http://cerkiew.info/pl/biblioteka/artykuly/973>, [dostęp: 25.12.2014]; Jewlogij (Georgijewskij; mitropolit), *Put’ mojej żyzni. Wspominanija Mitropolita Jewlogija (Georgijewskogo) izłożennije po jego rasskazam T. Manuchinowej*, Moskwa 1994; N. Liwczak (otiec), *K istorii wozsodieninija unijatow Chołmskoj Eparchii. Zapiski i wspomnianija protorejera Nikolaja Nikolajewicza Liwczaka*, Wilna 1910. Warto podkreślić, że są to memuary pisane przez hierarchów i duchownych, zaś wspomnienia lub dzienniki prawosławnych chłopów do chwili obecnej nie zostały opublikowane i wydane w języku polskim.

Recenzowaną książkę, co warto podkreślić, opracowali młodzi amatorzy. Redaktorzy nie ustrzegli się błędów merytorycznych mających charakter marginalny i niewpływających znacząco na odbiór całościowy opracowania. W związku z ukazaniem się omawianej publikacji, zawodowi historycy zajmujący się przedstawionym problemem badawczym, ponoszą odpowiedzialność za brak na rynku wydawniczym wspomnień uczestników akcji „Wisła”. Wobec tej konkluzji można bardziej zrozumieć i docenić trud młodzieży z BMP. Sugeruję młodym osobom, o ile wydawcy zdecydują się na powtórne wydanie *Dwóch godzin...*, aby w przyszłości uwzględniono uwagi z powyższej recenzji. Jednocześnie apeluję o kontynuację zbierania materiałów wspomnieniowych uczestników akcji „Wisła” nie tylko z terenów Chełmszczyzny, południowego Podlasia oraz Warmii i Mazur, a poszerzonych o obszar prawosławnej diecezji przemysko-nowosądeckiej oraz wrocławsko-szczecińskiej. W przyszłości warto zastanowić się nad wspólnym projektem polsko-ukraińskim, który objąłby uczestników wysiedleń z Chełmszczyzny i południowego Podlasia z lat 1944–1947 oraz akcji „Wisła” przesiedlonych po obu stronach granicy. Byłaby to niezmiernie wartościowa pozycja w polskiej nauce historycznej uwzględniająca „wspomnienia odchodzącego prawosławnego pokolenia”.